

Egy ajánlható történelem tankönyv és munkafüzet

Közoktatási rendszerünkben a demokratikus fordulat óta beállt örömteli és kellemetlen változások közül kétségkívül az előbbi csoportba tartozik a megfelelő keretek közötti szabad tankönyvválasztás. Ennek megfelelően számos kiadó jelentet meg újabb és újabb tankönyveket, tankönyvcsaládokat, nem utolsósorban üzleti szempontoktól vezérelve. Az egészséges piaci verseny e téren is hasznos lehet, de egyúttal nagy terhet is ró a pedagógusok vállára, hiszen még a szakminisztérium „engedélyezési szűrőjén” átment könyvek és segédeszközök közötti választás is körültekintést igényel. Talán nem elfogultság azt állítani, hogy fokozottan igaz ez a történelemtankönyvek esetén, ahol a didaktikai és szakmai szempontokon túl szemléletbeli, világnézeti megfontolások is szerepet kapnak.

A múlt értékelése egyúttal a jelenhez való viszonyunkat és jövőképünket is kifejezi, ezért egyáltalán nem mindegy, hogy az egyetemes és a nemzeti történelem mely vonulatát állítjuk előtérbe, illetve milyen összefüggésben vizsgáljuk azokat. Természetesen magam is úgy vélem, hogy a tényanyag elsajátítása mellett elsősorban önálló gondolkodásra, saját véleményalkotásra kell nevelni az ifjúságot. Fontosnak tartom azonban azt is, hogy a pedagógus a felnövekvő nemzedék oktatásával közgondolkodásunk, emberi és nemzeti öntudatunk helyes alakításában, formálásában is részt vegyen, ettől függ ugyanis önmagunkhoz, a szomszédos népekhez és Európához való viszonyulásunk.

Mivel nem vagyok gyakorló pedagógus, elsősorban nem módszertani szempontból, hanem történelemszemlélete alapján kísérlem meg bemutatni, néhány gondolattal értékelni a címben megjelölt tankönyvet és munkafüzetet.

A szerzők a tankönyv mellé készült munkafüzetnek és szöveggyűjteménynek a korábban elterjedt történelmi olvasókönyveknél nagyobb szerepet szántak. Nem csupán forrásszövegeket tartalmaz ugyanis, hanem a tankönyv leckéihez pontosan illeszkedő fejezetekben nyújt kiegészítő,

részletező, magyarázó háttéranyagot. Forrásidézetek mellett sok-sok illusztrációt, térképeket, valamint olykor egymással ellentétes nézetek, tudományos álláspontok ismertetését tartalmazza. Utóbbira jó példa *Mátyás király* külpolitikájának, hódításainak kétféle értékelése.

A munkafüzet jól sikerült, szemléletes fejezetei bemutatják a gazdaságot, társadalmat, életmódot. Így például a középkori mezőgazdaság észak- és dél-európai típusát, vagy a fiktív Hambeck város fejlődését. Persze, az anyag terjedelme miatt a munkafüzetet elsősorban nem az alapórakon, hanem a szakköri és fakultatív oktatásban lehet jól hasznosítani.

A tankönyv és a munkafüzet végi két fogalomtár helyett szerencsésebb lett volna egy összevont kislexikont készíteni, hiszen még átfedések is vannak a kettő között (abszolút monarchia és abszolutizmus). A meghatározások között itt-ott pontatlanságokkal találkozunk: „minuszcula – kis betűvel írt szöveg” – valójában kisbetű. Máskor hiányérzetünk támad: „Kündü – a honfoglaló magyarság két fejedelmének egyike. Valóságos hatalommal nem rendelkezett”. Hanem milyennel? – Szakrális főfejedeleme volt. A „társadalmi szerződés” magyarázata *Kálvint*, *Grotiust* és *Locke*-ot említi, *Rousseau*-

ra azonban nem utal. Kerülendő a pongyola fogalmazás is: „A svábok Buda környékére, Tolna, Baranya, Bácska és a Temesvidékre települtek...” Értelemzavaró megfogalmazás is akad: Rákóczi rézpénzeit „zászlajának(!) jelmondatáról (Cum Deo pro patria et libertate) libertásoknak” nevezték. Magukon a rézpénzeken szerepelt a Pro libertate felirat. Egyébként zászlót sem ismerünk, melyen a sokat idézett hosszú jelmondat szerepelne. Az ilyen, nem túl nagy hibák kiküszöbölése utólag, a következő kiadás esetében is megvalósítható, hiszen számítógépes világunkban ennek technikai akadálya nem lehet.

A tankönyvben az egyetemes és a magyar történelmet taglaló szöveg aránya nagyjából 50–50%, ami azt jelenti, hogy a korábban megszokotthoz képest némi eltolódás történt az előbbi javára. Ennek kapcsán felvetődhet a kérdés, helyénvaló-e az egyetemes történelem azon fejezeteire is kitérni, melyek korábban nem képezték az általános iskolai tananyag részét. Úgy vélem, kelendő mértékű tartással ez a gyerekeket érintő jelentős plusz teher nélkül is megvalósítható. Esetünkben a vikingekről szóló két bevezető egy szemléletes térképpel és a kelta britekre kitérő két mondat, *Vörös Erik* és *Artúr király* megemlézése szerencsésen egészíti ki és erősíti meg a diákok máshonnan, nagy sikerű mozifilmekből (*Erik, a viking; Gyalog galopp*) szerzett ismereteit.

Célszerű továbbá, ha nem egymástól elszigetelve, hanem összefüggéseiben mutatjuk be az egyetemes és a nemzeti történelmet. Erre sok kiváló példát találhatunk a kötetekben. A szerző a magyar kalandozókat önálló fejezetben, és a keresztény Európát ért normann és saraceni támadásokkal együttesen is tárgyalja. Korábbi tankönyvek azt sugallták, hogy 973-ban *Géza fejedelem* követei és *Ottó császár* között egysze-

rű békeszerződés jött létre. Pedig, mint a munkafüzet szemelvényéből is kiderül, ennél jóval több történt a quedlinburgi birodalom gyűlésén: a német–római császár vezetésével és dán, cseh, lengyel, magyar, bolgár stb. részvétellel „nemzetközi konferencia” zajlott, melyen a születő Európa alapjait rakták le. Hiába, nincs új a nap alatt!

A könyv megfelelő hangsúlyt fektet az ezredforduló körül létrejött államok önállóságát biztosító független egyházi szervezet kiépítésére. Rámutat az esztergomi és a gnieznoi érsekségek megalapításának és a magyar, illetve lengyel állam függetlenségének kapcsolatára, szemben Csehországgal, ahol a prágai püspökség Mainzon keresztül

kapcsolódott Rómához, maga az ország pedig a Német-római Birodalomhoz.

Több más, a tananyagban eddig nem hangsúlyozott értékeléssel is találkozhatunk, így a Bizánci Birodalom történelmi szerepének méltatásakor. Kevésbé köztudott ugyanis, hogy amíg nyugaton a Frank Birodalom, addig keleten Konstantinápoly állította meg az arab hódítókat. Kítűnő to-

vábbá a részekre szakadt Magyarország összetartó erőit tárgyaló alfejezet. Tankönyvek szintjén korábban szinte fel sem vetődött a kérdés, hogy a két évszázadig fennálló politikai széttagoltságot miért nem követte gazdasági és kulturális megosztottság.

Számos modern tudományos eredmény beemelése ellenére is akad olyan szövegrész, amely régóta vitatott kérdésekről csak az egyik nézetet tükrözi, ráadásul tényszerű megfogalmazásban. A honfoglalás kori kettős fejedelemség kapcsán *Kurszán kündüröl* és *Árpád gyuláról* történik említés, holott kielégítően alátámasztott ellentétes álláspont is létezik.

Máshol lényeges tényeket mellőznek a szerzők. A hódoltság korát bemutató részben

---

Számos modern tudományos eredmény beemelése ellenére is akad olyan szövegrész, amely régóta vitatott kérdésekről csak az egyik nézetet tükrözi, ráadásul tényszerű megfogalmazásban. A honfoglalás kori kettős fejedelemség kapcsán Kurszán kündüröl és Árpád gyuláról történik említés, holott kielégítően alátámasztott ellentétes álláspont is létezik.

---

az szerepel, hogy a török gyakran többször is beszedte az adókat. Ez ugyan helytálló kitétel, de talán fontosabb lett volna annak hangsúlyozása, hogy a török mellett az elmenekült egykori földesurak is sikerrel hajtották be jobbágyaiktól az adót, s ilyen értelemben beszélhetünk kettős adóztatásról.

Néha fontos történelmi személyiségek maradnak ki a könyvből. A Rákóczi-szabadságharc tárgyalásánál például külön a tankönyv és a munkafüzet is közöl egy-egy képet és rövid szöveget méltatást *Bercsényi Miklósról*, de a legeredményesebb kuruc generális, *Bottyán János* és több híres főtiszt (*Balogh Ádám*, *Ocskay*, *Bezerédj*), vagy *Mikes Kelemen* neve sehol sem szerepel bennük. Az irodalomból, filmekből ismert kalandos életű történelmi szereplők iránt többnyire fogékony lenne a 12–13 éves korosztály.

Az efféle következetlenségek, hiányosságok ellenére alapvető elmozdulás történt régi, rossz beidegződésektől. A szerzőpáros szakított a hagyományosan protestáns szemléletű magyar történelemtankönyvek egyoldalú megközelítésével is, melyet csak üdvözölhetünk. Már a vonatkozó fejezet-cím árulkodó: Reformáció és katolikus megújulás. Tehát a katolikus egyháznak a reformációra adott válaszát nem csupán a tűzzel-vassal folytatott ellenreformációban, hanem saját belső megújulásában látja. Amint a tankönyv fogalmaz: „Az ellenreformáció az újítás elleni küzdelmet és az újítást egyként jelentette.” Szerencsére a szerzők nem esnek túlzásokba, és nem követik el azt a hibát, melyet néhány történész napjainkban, vagyis nem próbálják lebecsülni a protestánsok üldözését, az inkvizíciót, vagy a magyarországi prédikátorok gályarabságát. Ugyanakkor több szó eshetett volna a másik fél vétkeiről, hiszen református hajdúk több mártír szentet is „adtak” a magyar katolikus egyháznak.

Pázmány Péter méltó és reális értékelése nem csupán a katolikus reform, illetve a magyar irodalom és oktatás terén elért eredményeit mutatja be, hanem ismerteti véleményét a korabeli Erdély helyzetéről is. Az udvarhű főpap a pogány töröktől függő, de belső önállóságot élvező fejedelemségnek a magyar

rendiség történetében játszott szerepét *Bocskaihoz* és *Bethlenhez* hasonlóan ítélte meg.

Az államalapítás mellett közép- és kora újkori történelmünk másik fontos kérdése saját identitástudatunk és a külföldön rólunk élő kép szempontjából is, hogy miként ítéljük meg a török elleni harcokat. A válasz nem olyan egyszerű, mint első olvasatra tűnik. Ennek alátámasztására tegyünk egy kis kitérőt. A *História* 1994. 5–6. száma közölte *Horst Haselsteiner* cikkét *Osztrák közhelyek a magyarokról* címmel. Ebből kiderül, hogy az osztrák tankönyvekben „Magyarország részvételét csekélynek ítélik meg” a törökellenes küzdelemben, sőt „a magyarokat megbízhatatlannak és a törökökkel való együttműködésre hajlóknak tartják”. A cikkhez kapcsolódik *Vezényi Pál* svájci olvasó levele, mely a *História* 1995. 1. számában jelent meg. Svájci tankönyvi példát idéz, miszerint „a törököket a magyarok hívták be Európába”, és Ausztria „oltalmazta Nyugatot a közös török–magyar veszélytől”. Az osztrák interpretáció célzatos féloldalassága mellett a svájci megközelítés képtelen ostobaságnak, felháborítónak hat előtünk. Ha azonban elgondolkodunk, rá kell ébrednünk arra, hogy a hagyományos magyar megközelítés is elmentmondásos. Nem lehet ugyanis egyszerre a „kereszténység védőpajzsának” szerepében tetszelegni, ugyanakkor pedig történelmünk fő vonulatába az egytől egyig török szövetségben vívott Habsburg-ellenes rendi küzdelmeket állítani. A könyv e tekintetben is modernebb felfogást tükröz, amikor a korábnál nagyobb fontosságot tulajdonít a visszafoglaló háborúknak, és helyesen állapítja meg, hogy azokban „nemzetünk szervezett erőként, önálló magyar vagy erdélyi hadakkal nem vett részt”, hanem csak egyénenként. A történettudomány ez irányú eredményei tehát hosszú évek, jó másfél évtized után kezdenek megjelenni a tananyagban is.

Természetes, hogy a török–magyar viszonyt sem szabad most csak ellentétes oldaláról értékelni. Tennünk kell azért, hogy Európa közvéleménye tudomást szerezzen *Hunyadi, Dobó, a Zrínyiek*, mi magyarok pedig a „labanc” *Esterházyak* hősiességéről. Más megítélés alá esik továbbá a török torokban létező Erdélyi Fejedelemség kény-

szerű függése a Portától, és a gyakran önző rendi érdekekért folytatott, a társadalom egészének javát figyelmen kívül hagyó „szabadságküzdelmek” vezetőinek szövetségkötése a törökkel. E három benyomás mindegyike élt eddig is tudatunkban, gondoljunk csak az ifjúsági szépirodalomra, az Egri csillagokban, a Rab ember fiaiban vagy A koppányi aga testamentumában elénekelt képre. Nem mindegy azonban, hogy hová helyezzük a hangsúlyt, illetve hogy szembe tudunk-e nézni történelmünk árnyoldalaival. Ez alapján a 17–18. századi szabadságharcokat sem kell megtagadni, elég ha reálisan értékeljük azokat. *II. Rákóczi Ferenc* „jobbágypolitikájának” lényegi elemét, vagyis hogy a feudális függőségi viszonyokon, a „földesurak jussán” érdemben nem kívánt változtatni, egy forrásidézet mutatja be a munkafüzetben.

Fontos azonban, hogy a köztudatban élő hőskultuszt ne gyökerestől irtsuk ki, hanem fokozatosan alakítsuk a megfelelő irányban. A deheroizálás egyébként is épp az általános iskolai korosztály számára volna végtele-

nül káros; szerencsére a most tárgyalt munka a kívánt módon, kellő mérséklettel és árnyaltsággal vizsgálja a problémát. *Zrínyi Ilona* akkor is a hitvesi hűség példaképe marad, ha elfogadjuk, hogy férje, *Thököly Imre* a lehető legrosszabbkor, és nem is a legjobb cél érdekében kötelezte el magát a török mellett. A rendi társadalom keveseknek jutó szabadsága helyett mára egy általános szabadságésményt ünnepelve emlékezünk meg a kuruc háborúk koráról.

Történelmünk és történetírásunk törökbarát irányzatát pedig használjuk fel korszerű politikai és kulturális kapcsolatépítésre, hiszen hazánk és Törökország a NATO-ban ismét szövetséges lett.

A fentebb részletesen tárgyalt hamis, vagy csak részszigazságokat rejtő magyarságké-

pünk az új- és legújabb korban tovább építkezett a bennünket ért „sorscsapásokból”, ez okozta, hogy nemzeti hovatartozásunk megvallásának két „altípusa” jött létre: a búskomor és a melldőngető. Ezekhez mára harmadikként felzárkózott a mindkettőt fanyalagva elutasító identitászavar, mely azáltal, hogy a tagadáson kívül pozitív választ nem ad, sőt nem is keres a problémára, éppoly káros, mint az előbbi kettő. Véleményem szerint egyszerűen az ellentmondásokat feloldó, múltunkkal reálisan számot vető, értékmegőrző hagyományápolással, valamint a mások – szomszédos és nyugat-európai népek – szemszögével is látni képes, sőt azt kedvező irányban befolyásolni tudó magatartással lehetünk úrrá önmarcangoló kedélyállapotunkon. Mindez elsősorban a kö-

zépiskolai tananyag összeállításánál lehet követendő szempont, az általános iskolai könyveknél alapvetően a gyermekek érdeklődési köréhez kell alkalmazkodni. Ezért – ismételten hangsúlyozom – a meglévő hőskultuszt nem szabad lerombolni, hanem óvatosan alakítva azt, építeni kell rá.

A néhány kiragadott példán túl a két kötet egészéről elmondható, hogy érintett hiányosságai ellenére történelmünk vonatkozó fejezeteit tárgyilagosan, a fentebb említett három szélsőséges irányzattól elhatárolódva értékeli, jobbra az adott korosztály szintjéhez igazodik, és ezzel megfelel a bevezetőben vázolt elvárásoknak. Mindezt az ódon tankönyvi sémákat elhagyva, helyette európai látásmódú tudósok (például *Kosáry Domokos*) munkásságának eredményeit felhasználva sikerült megvalósítani.

SZÁRAY MIKLÓS–KOJANITZ LÁSZLÓ: *Történelem II. Középkor; kora újkor*. Tankönyv, illetve Munkafüzet és szöveggyűjtemény általános iskolásoknak. Műszaki Könyvkiadó. Bp., 1998.

Mészáros Kálmán